

Олена МЕЛЬНИК,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
помічник-консультант народного депутата України

ОКРЕМІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНИ

Ключові слова: результати інтелектуальної діяльності; проблема інтелектуальної власності; інтелектуальна, творча діяльність; правова охорона; методологія права; творець; патент; строк охорони; держава.

Людство дедалі більше усвідомлює необхідність інтелектуалізації суспільства, адже без цього неможливий соціально-економічний прогрес. За визнанням видатних мислителів, ХХІ століття буде століттям інтелектуалізації кожної країни. Цей процес уже почався в деяких із них ще в другій половині ХХ століття, в інших країнах він ще тільки розпочинається. Це об'єктивне, закономірне явище, без якого неможливий будь-який прогрес.

Дедалі зростає роль і значення інтелектуальної дійсності та її результатів – інтелектуальної власності для розвитку будь-якої держави, в тому числі й України. Саме від результату цього виду суспільно корисної діяльності залежить науково-технічний рівень виробництва і врешті-решт добробут народу. Вислів одного з мислителів «наука ще не розорила жодної держави» набуває реального звучання. Вісімнадцять лауреатів Нобелівської премії заявили, що «шлях людства, де щастя лежить через науку».

Зазначені фактори викликають неабиякий інтерес до проблем інтелектуальної діяльності та інтелектуальної власності з боку передусім споживачів цього своєрідного товару, підприємців, бізнесменів, керівників різного рангу, фахівців та суспільства в цілому. Адже кожна держава бажає забезпечити своєму народу пристойний рівень життя, але постає проблема, в який спосіб це можна зробити якнайшвидше.

Інтерес до результатів інтелектуальної діяльності – інтелектуальної власності виникає в осіб, які бажають неправомірно скористатися чужою інтелектуальною власністю. Іншими словами, інтелектуальна власність останніми роками стає чи не найголовнішою проблемою суспільства.

Проблема інтелектуальної власності в цілому породжує низку не менш важливих питань, а саме: всебічного розгортання інтелектуальної діяльності, стимулювання творчої активності. Це проблема створення необхідних соціально-економічних, матеріальних, фінансових, правових тощо умов для активної інтелектуальної, творчої діяльності. Не менш важлива проблема чіткого визначення суб'єктивних прав творців інтелектуальної власності та їх охорони. Окремо слід виділяти питання захисту права інтелектуальної власності. Не можна відкидати також прогнозування розвитку науки, культури і техніки. Важливою проблемою є організація належного використання здобутків інтелектуальної діяльності.

В Україні зазначеним питанням приділяється відповідна увага. Проте до повного їх вирішення ще далеко. При цьому слід зауважити, що динаміка інтелектуальної, творчої діяльності дуже стрімка. Не встигли розв'язати одну проблему, як виникає кілька нових. Це також закономірний процес. Однак існують проблеми, які можуть і повинні бути вирішені суспільством.

У 2002 році Кабінетом Міністрів України була затверджена Концепція розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності (Концепція) [1]. В ній чітко визначено напрями подальшого розвитку, а саме: удосконалення нормативно-правової бази, забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності, сприяння комерційному використанню результатів інтелектуальної діяльності тощо [1].

Зазначена Концепція не містить концептуальних засад розвитку правової охорони інтелектуальної власності на певну перспективу. В ній не згадується про наукове і науково-технічне прогнозування, про Інтернет. Її метою є лише вдосконалення існуючої системи охорони права інтелектуальної власності, спрямованої на «латання» чинного законодавства.

Патентні закони України максимально наближені до світових стандартів, в них враховані міжнародні договори з питань охорони промислової власності. Але вони жодною мірою не враховують особливості української економіки, а також перспектив її розвитку, дотримуються правил, що склалися уже давно, а отже, не завжди відповідають вимогам сучасної ринкової економіки.

До методології права інтелектуальної власності не вніс нового і Цивільний кодекс України (ЦК України) [2], що набув чинності у січні 2004 року, хоч він і містить окрему книгу четверту «Право інтелектуальної власності». Однак, якщо бути точним, то певні зміни все ж мають місце. Так, ЦК України вводить нового суб'єкта права інтелектуальної власності. Згідно з ч. 3 ст. 1112 Кодексу оригінал твору образотворчого мистецтва, створеного на замовлення, переходить у власність замовника. Отже, замовник стає безпосереднім і єдиним власником замовленого ним (купленого) твору образотворчого мистецтва. При цьому, абсолютно логічно, особисті немайнові права залишаються за автором цього твору. Проте в кінцевій нормі ч. 3 ст. 1112 ЦК України проголошено: «При цьому майнові права інтелектуальної власності на цей твір залишаються за його автором, якщо інше не встановлено договором».

Отже, власником проголошується замовник образотворчого твору, але майнові права інтелектуальної власності належать творцеві. З'явилася нова фігура – власник

твору, але без майнових прав на цей твір. Адже кожному зрозуміло: майновими правами власника є право на володіння, користування і розпорядження своєю власністю. Покупець купив картину, її автор застерігає: «майте на увазі, усі майнові права на неї належать мені». Ось новий підхід, нова методологія ЦК України.

Наведені та багато інших прикладів недосконалості системи охорони прав інтелектуальної власності свідчать про необхідність вироблення нових підходів до вирішення деяких проблем права інтелектуальної власності. Потрібно шукати нові шляхи розв'язання зазначених проблем. Постійне удосконалення («латання») чинного законодавства, окремі напрями якого не відповідають сучасним вимогам, непридатні для забезпечення надійної охорони права інтелектуальної власності.

Передусім необхідно розробити проекти розвитку інтелектуальної діяльності хоча б на найближчі 10 років, з урахуванням, безперечно, перспектив прогресу науки і техніки. Без такого прогнозу не можна виробити концепцію правової охорони інтелектуальної власності, яка має врахувати надання правової охорони будь-яким результатам інтелектуальної діяльності та передбачити нові підходи до розв'язання окремих проблем охорони права інтелектуальної власності.

Правова охорона інтелектуальної власності повинна поширюватися не тільки на об'єкти, що підпадають під охорону законів про інтелектуальну власність, а й на всі результати інтелектуальної, творчої діяльності. Часто буває так, що окремі результати творчої діяльності з певних причин не можуть бути забезпечені охороною закону. Наприклад, відомості про створений досить цінний винахід були розголошені раніше ніж за дванадцять місяців до подання заявки на нього. У видачі патенту на таку пропозицію буде відмовлено через формальні підстави. І відмовлено правильно, відповідно до чинного законодавства. Однак пропозиція через це не втрачає своєї цінності, вона залишається досить унікальним винаходом, який не отримав правову охорону лише через те, що були порушені формальні вимоги.

Але така пропозиція (вирішення досить складної технічної проблеми) згідно з чинним законодавством України про інтелекту-

альну власність правової охорони не одержить взагалі. Цивільно-правові засоби для надання правової охорони такій пропозиції не можуть бути застосовані.

Серед цих пропозицій, як уже підкреслювалося, можуть бути досить цінні, але держава з невідомих причин легко від них відмовляється. Шкода, однак статистика не повідомляє, скільки і яких пропозицій (заявок на винаходи, корисні моделі, промислові зразки та інші об'єкти промислової власності) відхиляється через передчасне розголошення сутності заявленої пропозиції.

Отже, висновок напрашується один: усім результатам науково-технічної творчості необхідно надавати правову охорону. В якій формі і в який спосіб така охорона має надаватися – це вже інше питання. Очевидно, не у формі патентів, але її мають надавати, оскільки це не єдиний випадок, коли об'єкти промислової власності залишаються без охорони.

Така ситуація виникає і у випадках припинення правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності (не тільки об'єктів промислової власності) та скасування чинності патентів. Припинити правову охорону об'єктів авторського та суміжних прав можливо лише в один спосіб – правової охорони цих об'єктів. Стосовно ж об'єктів права промислової власності законом допускається дострокове припинення правової охорони на них.

Дострокове припинення авторського права і суміжних прав (права інтелектуальної власності на твори науки, літератури й мистецтва та на об'єкти суміжних прав) законом не передбачається. Припинення охорони на зазначені об'єкти можливе після закінчення терміну охорони. Видається, що у передбачених законом випадках варто було б передбачити дострокове припинення охорони права інтелектуальної власності на твори науки, літератури і мистецтва та на об'єкти суміжних прав. Таке дострокове припинення може бути здійснене за бажанням автора, а також у випадках порушення норм моралі та суспільних інтересів. В окремих випадках припинення охорони зазначених об'єктів повинно супроводжуватися вилученням творів та об'єктів суміжних прав із цивільного обігу.

Слід допустити дострокове припинення права інтелектуальної власності на твори літератури, науки і мистецтва та на об'єкти

суміжних прав за ініціативою авторів і суб'єктів суміжних прав. Адже трапляються ситуації, коли автор хотів би відмовитися від свого права на зазначені об'єкти.

Право інтелектуальної власності на результати науково-технічної творчості може бути припинене як після закінчення терміну правової охорони, так і за ініціативою суб'єкта цього права – і самого творця, і патенто-власника та його правонаступників. У даному разі йдеться не про підстави припинення і його способи, а лише про факт припинення.

Деякі об'єкти промислової власності, хоча й рідко, але зберігають свою споживчу вартість і після закінчення терміну їх правової охорони. Такі об'єкти законом проголошені нічим, їх може використовувати будь-хто і без виплати винагороди за їх використання. Це ж правило стосується й об'єктів авторського права і суміжних прав. Щоправда, в Законі України «Про авторське право і суміжні права» [3] міститься норма, згідно з якою твір, правова охорона якого закінчилася, переходить до надбань суспільства. Це означає, що такий твір може бути використаний без будь-якого дозволу будь-якою особою і без виплати винагороди за його використання (ст. 30 Закону).

Дана норма проголошена і в ст. 447 ЦК України, де чітко вказано: «Після закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір він може вільно та безплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом».

Строк охорони об'єктів права промислової власності може припинятися за ініціативою суб'єкта цього права. Це можуть бути різні підстави – неможливість підтримання чинності патенту, втрата комерційної вартості тощо.

Нарешті патент на об'єкт промислової власності (свідоцтво) в установлених законом випадках може бути проголошений недійсним протягом усього строку його чинності.

В усіх наведених випадках правова охорона об'єктів інтелектуальної власності припиняється або проголошується такою, що не набрала чинності від дати видачі патенту. Авторські права і суміжні права не можуть бути визнані недійсними. Правовим наслідком припинення чи скасування прав промислової власності є те, що об'єкти права промислової власності проголошуються

нічийми і їх може використовувати будь-яка особа без виплати винагороди.

Складається досить парадоксальна ситуація. З одного боку, суспільство та держава визнають результати інтелектуальної, творчої діяльності найціннішим капіталом, а з другого – держава від цього найціннішого капіталу відмовляється. Щоправда, проти цієї тези можуть заперечити, що за загальним правилом зазначені об'єкти права інтелектуальної власності уже втрачають цінність товару. У тих випадках, коли правова охорона припиняється після закінчення терміну її дії, це може бути так. Але і в цьому разі можуть знайтися об'єкти, які ще не втратили своєї товарної цінності.

У випадках, коли правова охорона припиняється достроково або скасовується, то серед об'єктів, позбавлених правової охорони, можуть бути досить цінні. І проголошувати їх нічийми, нікому, в тому числі державі, непотрібними, м'яко кажучи, необґрунтовано. Державі від них відмовлятися просто нерационально.

Об'єкти авторського права і суміжних прав проголошуються законом надбанням суспільства. Об'єкти промислової власності до цієї категорії не входять. ЦК України від таких об'єктів просто відмежовується: відповідно до цього Кодексу вони нікому не належать.

Постає резонне запитання: чому зазначені об'єкти можуть використовуватися і будь-яка особа має можливість одержувати від цього певний дохід? Адже використання таких об'єктів може мати місце лише в тих випадках, коли воно приносить дохід. Чому суспільство, держава відмовляються від цього доходу?

В усіх випадках припинення охорони прав інтелектуальної власності на будь-які результати творчої діяльності та скасування чинності патентів право інтелектуальної власності повинно переходити до держави. Має бути встановлений спеціальний реєстр таких об'єктів і до нього повинні заноситися всі об'єкти, які з тих чи інших причин втратили правову охорону чи її скасували незалежно від ринкової вартості цих об'єктів. Держава повинна бути проголошена суб'єктом права інтелектуальної власності. До речі, згідно з чинним законодавством України держава чітко не визнана суб'єктом відно-

син, що складаються у сфері інтелектуальної діяльності й власності, і суб'єктом права інтелектуальної власності.

Держава повинна бути проголошена суб'єктом права інтелектуальної власності й у випадках відсутності у суб'єкта права інтелектуальної власності спадкоємців за законом і за заповітом.

Проте основною проблемою правового статусу суб'єктів права інтелектуальної власності є статус творця. Його правовий статус поки що незавидний. За законодавством України про інтелектуальну власність творець у багатьох випадках істотно обмежується в своїх майнових правах інтелектуальної власності. Зазначені обмеження виступають у різних формах, передбачених законом.

Найбільш істотним обмеженням майнових прав суб'єкта інтелектуальної власності є позбавлення цих прав на службові об'єкти. У сфері авторського права і суміжних прав це обмеження сягає приблизно 50% на твори, що створюються в порядку виконання службових обов'язків. На об'єкти промислової власності цей відсоток сягає 90% і навіть більше. Отже, майже половина авторів творів науки, літератури і мистецтва, половина суб'єктів суміжних прав та майже 90% творців об'єктів промислової власності зовсім позбавляються своїх майнових прав на створені ними об'єкти права інтелектуальної власності. Пограбування серед дня, не порушуючи закон. Навряд чи такий підхід законодавця надихатиме авторів на творчі звершення.

Чинним законодавством України про інтелектуальну власність передбачені й інші обмеження прав інтелектуальної власності. Зокрема, Закон України «Про авторське право і суміжні права» передбачає низку випадків так званого вільного користування творами науки, літератури і мистецтва. Певні обмеження містять патентні закони України.

Знову ж таки, складається нелогічна ситуація. Держава, з одного боку, надає право вільного використання об'єктів права інтелектуальної власності, які ще не втратили свою цінність, але втратили правову охорону, будь-кому і без виплати винагороди, а з другого – в інтересах інших осіб обмежує права суб'єктів права інтелектуальної власності. Це навантаження несуть зазначені суб'єкти, передусім творці об'єктів інтелектуальної власності.

У ЦК України зроблено спробу певною мірою розв'язати цю досить складну проблему. Статтею 429 Кодексу проголошено, що майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або в якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором. Особливості здійснення прав на спільний об'єкт можуть бути встановлені законом.

Це лише один крок до розв'язання розглядуваної проблеми. Визнання спільної власності на службовий об'єкт права інтелектуальної власності за роботодавцем і творцем – не найкращий спосіб вирішення зазначеної проблеми. Творець заінтересований в якнайшвидшому використанні створеного ним об'єкта, а роботодавець має намір (тільки стосовно об'єктів промислової власності) прийняти рішення щодо збереження інформації про заявлену пропозицію як конфіденційні відомості. Виникає суперечка між творцем і роботодавцем, яка може точитися роками.

Приблизно така ж сама ситуація складається з правовим режимом об'єктів, створених на замовлення. Вони також належать творцеві і замовникові спільно.

Проте шедевром ЦК України є ст. 1112, про яку йшлося вище. Згідно з цією статтею оригінал твору образотворчого мистецтва, як відомо, переходить у власність замовника. При цьому майнові права інтелектуальної власності на цей твір залишаються у його автора. Власником твору образотворчого мистецтва проголошується замовник, але цей власник не володіє майновими правами інтелектуальної власності, оскільки вони залишаються за творцем.

Уявити власника без майнових прав не просто важко, а неможливо. Можна заперечити, що йдеться лише про майнові права інтелектуальної власності. Нагадаємо, що відповідно до ст. 424 ЦК України майновими правами на об'єкт інтелектуальної власності є: 1) право використання; 2) виключне право перешкоджати неправомірному використанню; 3) виключне право дозволяти використання іншій особі; 4) інші майнові права.

Наведені майнові права інтелектуальної власності охоплюються відомою тріадою власника – право володіння, користування і

розпорядження. То чи може бути власником образотворчого твору той, хто не має права володіти ним, користуватися чи розпоряджатися?

Однак проблема визначення правового режиму твору образотворчого мистецтва, створеного на замовлення, не така проста, як видається на перший погляд. Питання постає прямо: чи може замовник, який став власником твору образотворчого мистецтва, створеного на замовлення, дозволяти використання твору образотворчого мистецтва іншим особам. Чи може замовник, як власник такого твору, його тиражувати, розповсюджувати чи в будь-який інший спосіб вводити цей твір в цивільний обіг і одержувати доходи. Чи може творець такого твору, який позбавився статусу власника, користуватися цим твором, дозволяти його використання іншим особам, перешкоджати неправомірному використанню тощо.

Однозначні відповіді на поставлені запитання, мабуть, сформулювати важко. Творець твору образотворчого мистецтва, створеного на замовлення, не є власником і формально не має права вчиняти зазначені дії. Але ж ст. 1112 ЦК України наділяє творця майновими правами інтелектуальної власності, зміст яких і становлять зазначені дії.

Отже, формально, відповідно до ЦК України, замовник, хоча й проголошений власником твору, не може вчиняти зазначені дії, оскільки він позбавлений майнових прав. Творець твору не є власником, але він законом наділений майновими правами, які дозволяють йому вчиняти будь-які дії стосовно твору. Однак така позиція закону суперечить елементарній логіці. Власником проголошений замовник, але без будь-яких прав. Творець продав свій твір, але залишає за собою всі права суб'єкта права інтелектуальної власності. Першокурсник, ще не знайомий з цивільним правом, скаже: «Так не буває». Так не повинно бути, але так є.

Творець твору, створеного на замовлення, не може передавати, принаймні не в усіх випадках, майнові права інтелектуальної власності на цей твір. Замовник дійсно повинен бути власником такого твору. Як власник він повинен мати право володіти, користуватися і розпоряджатися своїм твором. Але він не повинен мати права на відтворення твору, його розповсюдження та деякі інші права.

Проте й творець також повинен бути обмежений в здійсненні права на відтворення і розповсюдження, принаймні без дозволу замовника. Наприклад, на замовлення виготовлено надгробний пам'ятник. Твір, так би мовити, однозначного використання. Для жодних інших цілей він не може бути використаний.

Позиція закону в цьому питанні не послідовна. Ст. 1112 ЦК України надає право творцеві і відтворювати, і розповсюджувати, і вчиняти будь-які дії стосовно твору, створеного на замовлення. Проте згідно з нормами авторського права ЦК України суб'єктом цього права є будь-який правонаступник. Отже, покупець майнових прав на будь-який твір (ст. 435 і ст. 1107 ЦК) може вчиняти будь-які дії стосовно твору. Такої ж позиції дотримується Закон України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 31). Але цей же Закон містить іншу норму. У його ст. 26 вказано, що при передачі твору образотворчого мистецтва чи матеріального об'єкта, в якому втілено цей твір, у власність іншій особі автор має право вимагати доступу до цього твору з метою його використан-

ня для відтворення (виготовлення примірників, слайдів, карток, переробок тощо).

Отже, творець твору образотворчого мистецтва при переході права власності на нього до іншої особи не позбавляється права використовувати цей твір для відтворення і виготовлення примірників. Зрозуміло, що ці примірники виготовляються з метою їх продажу. Таким чином, правовий режим твору образотворчого мистецтва, створеного на замовлення, істотно відрізняється від правового режиму інших творів. Цю специфічну особливість зазначених творів і варто буде чітко визначити в ЦК України. Безперечно, власником твору образотворчого мистецтва, створеного на замовлення, має бути замовник зі всіма майновими правами власника, але право власності замовника має бути обмежене на користь творця в частині майнових прав. У якій частині і яких майнових прав має бути обмежений замовник-власник, слід вирішувати залежно від виду твору, його призначення та інших особливостей. Усе вказане мало знайти відображення в ЦК України.

Список використаних джерел:

1. Концепція розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності // Офіційний вісник України. – 2002. – № 24. – 27 червня. – Т. 1. – С. 77. – Ст. 1177.
2. Цивільний кодекс України: офіц. текст: за станом на 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
3. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

Олена МЕЛЬНИК

ОКРЕМІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНИ

Резюме

Розглядаються окремі методологічні питання проблем охорони права інтелектуальної власності України, проведено аналіз відповідного законодавства та надано пропозиції щодо їх розв'язання.

Олена МЕЛЬНИК

ОТДЕЛЬНЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ УКРАИНЫ

Резюме

Рассматриваются отдельные методологические вопросы проблем охраны права интеллектуальной собственности Украины, проанализировано соответствующее законодательство и внесены предложения относительно их решения.

Олена MELNYK

METHODOLOGICAL ISSUES OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE

Summary

Methodological issues of intellectual property rights protection in Ukraine are considered in the article. The author analyzes Ukrainian legislation and gives some proposals.